

Představa, pojem atd. II [1983]

Praha, 3. 10. 1983 (výklad LvH)

Příprava

01 Ukázali jsme si nezbytnost rozlišování třetího členu v poznání, na nějž obvykle zcela zapomínáme. Vedle skutečnosti, která je poznávána, a vedle poznávání jakožto myšlenkové aktivity, tedy vedle subjektivní oblasti, musíme počítat s něčím, co není ani skutečností samou (v běžném smyslu), ale ani pouhou naší subjektivitou resp. jejím výkonem. Předběžně jsme začali mluvit o sféře tzv. intencionálních předmětů či objektů. Zatím však zůstala naše myšlenka dost vágní; musíme se pokusit ji vypracovat v co možná největší přesnosti.

02 První závažný důsledek takového rozlišení spočívá v nezbytnosti náročnějšího či spíše preciznějšího přístupu k jazyku, zvláště ke slovům a jejich několika významovým rovinám. Filosofie je především záležitostí myšlení; ale myšlení, jak je známe a jak je nám důvěrně blízké, je nerozlučně spjata s řečí – a velmi úzce i s jazykem. Zatím je předčasné blíže určovat rozdíl mezi obojím; proměnlivé duševní stavy se však stávají myšlením pouze tak, že jsou řečově organizovány a strukturovány – a to se děje vždycky za pomoci určitého jazyka.

03 Věnujme zpočátku pozornost pouze slovům (i když jazyk nelze redukovat na soubor slov, na slovní zásobu). Každé slovo má jednak svůj vnějšek, jednak svůj význam či smysl. Ten vnějšek může mít povahu zvukovou, nebo psanou či tištěnou, eventuelně jinou (provázkové písmo indiánské, obrázkové písmo různých vývojových typů atd.); základní je forma zvuková, ostatní jsou jí podřízeny. (Problém čínského písma nechme stranou.) Vztah mezi vnější stránkou slova a mezi jeho smyslem se časem vyvíjel a dosáhl značné komplikovanosti. Naším cílem není postihnout v této chvíli celou tuto komplikovanost, nýbrž jen některé její aspekty.

04 Slovo může být jménem či pojmenováním nějaké skutečnosti (takovým pojmenováním či spíše jen označením může být i číslo); pak jde jen o vztah mezi znakem a označeným. Tento vztah však není ničím původním, nýbrž je výsledkem redukce. Aby se něco mohlo stát znakem či jménem něčeho, musí tu být možnost jakéhosi porozumění. Když zůstáváme jen u vztahu mezi znakem a označeným, zamílčujeme to nejdůležitější, tj. základ možnosti takového vztahu.

05 Znak nebo pojmenování není (nemusí být) ještě slovem. Rozhodující je význam či smysl vnější stránky slova (ev. znaku, jména). Ten nelze ani slyšet, ani vidět, ani vnímat jinými smysly, ale je třeba mu rozumět, chápat jej. Slovo je tedy adresováno našemu porozumění, naší schopnosti pochopit, oč jde. V lingvistice se ujalo slovo denotát. Není nejlepší, protože to nejdůležitější, jak jsme řekli, zakrývá: denotatio znamená označení, denotatum je to, co je označeno (denotans = to označující). Nicméně pokusme se s uvedenou rezervou toho slova dočasně použít.

06 Jestliže je nám jasno z minulého semináře, že je rozdíl mezi konkrétním krásným jinochem, kterého v Athénách znalo mnoho lidí, o kterém spolu často hovořili a k němuž možná hovořil Lysias ve své Faidrem Sókratovi předčítané řeči, a možná týž, kterého měl na mysli i sám Sókratés, a na druhé straně mezi

jen náznakově míněným nějakým, tedy neurčitým, blíže neidentifikovaným mladíkem, k němuž se Sokratés „jakoby“ obrací, pak nastává chvíle, kdy se musíme otázat, co je denotátem označení či pojmenování „krásný chlapec“ v úvodu druhé Sokratovy řeči, který začíná takto: „Toto si, krásný chlapče, pamatuj: ...“ Lépe bychom se snad měli tázat: kdo je tím denotátem – řekl by někdo orientovaný víc personalisticky. Ale to bychom rozhodovali předčasně.

07 Myslím, že zásadně – bez komplikovaných reflexí nad Platónovým dialogem – tedy zásadně by mohl být tím denotátem jak konkrétní, živý, jedinečný mladík, kterého Athéňané dobře znají, ale právě tak i kterýkoli jiný athénský mladík, vynikající krásou. Možná, že bychom mohli obor denotace zvolených slov „krásný mladík“ ještě rozšířit: mohlo by jít i o jiné řecké chlapce, tedy nejenom athénské. Ale nemohlo by už jít o všechny krásné chlapce vůbec, protože z kontextu je patrné, že jde o vztah mužů k onomu krásnému chlapci či oněm krásným chlapcům, a to vylučuje společnosti, kde se takový vztah považoval za cosi nemravného a zvrhlého. Přesto ovšem není sporu o tom, že po vynětí slov „krásný chlapec“ ze souvislosti Platónova dialogu je tato omezující podmínka odstraněna, takže se tato slova vztahují na všechny chlapce, o nichž lze říci, že jsou krásní; stranou necháme zatím skutečnost, že ideál krásy je v různých společnostech a v různých dobách dosti odlišný, takže ani zde jsme se nezbavili každého mimojazykového kontextu.

08 V moderní logice převažuje tendence vyhnout se jistým potížím s tzv. univerzáliemi prostě tím, že se zavede pojem třídy. Když tedy je řeč o krásném mládenci, je tím míněna třída (skupina) všech krásných mláďenců. Jenže to je právě úhyb: kdyby měl Sókratés na mysli všechny krásné mládence (třeba jen athénské), neužil by oslovení „krásný chlapče“; a kdyby měl na mysli třídu (skupinu) athénských krásných chlapců, nemohl by zase tuto třídu oslovit „krásný chlapče“, vlastně by ji nemohl oslovit vůbec. Navíc je nemyslitelné, že by se mohl Sókratés stydět před nějakou třídou „ušlechtilých lidí a milovníků dobrých mravů“ nebo před nějakou obecninou (k tomu ještě několik slov později).

09 Ze všeho vyplývá, že hledáme-li denotatum slov „krásný chlapec“, zjistíme, že nejde o jedno jediné denotatum, nýbrž hned o několik věcí. Nemíním tím pouze to, že krásných chlapců je dokonce jenom v Athénách celá dlouhá řada, jak už tomu tak bývá, ale chci položit důraz především na to, že kromě této velké skupiny žijících athénských chlapců, vyznačujících se krásou a jedinečností svých osudů atd. tu před sebou jako denotatum máme ještě na jedné straně pojmy a na druhé straně příslušné jejich intencionální předměty. Jinak řečeno: slovo chlapec může znamenat buď pojem chlapce nebo intencionální předmět „chlapec“, anebo konečně konkrétního (živého) chlapce.

10 Abychom si blíže ujasnili povahu intencionálních předmětů, pokusme se o kritickou distanci vůči některým ve filosofické tradici známým, ba proslaveným pokusům o interpretaci jejich povahy. Tím nemáme na mysli, že by filosofové (zejména starší a nejstarší) něco věděli o intencionálních předmětech jako takových a že by se pokoušeli jejich povahu nějak vysvětlit. Právě naopak: pokusíme se dešifrovat jejich pojetí a odhalit za ním to, čemu teď budeme říkat

intencionální předměty. Teprve dodatečně budeme nuceni podrobit jak jejich myšlení, tak svůj interpretační pokus reflexi, abychom nahlédli, co vlastně dělali staří filosofové a co na rozdíl od nich děláme dnes my.

11 Pro Platóna je kupř. idea pravým jsoucnem, věčným a neproměnným, zatímco věci běžné skutečnosti jsou jen jakýmsi napodobeninami, imitacemi, odlikami idejí. To však znamená, že jsou nám dány; veškeré poznání je pouhé rozpomínání duše, která pochází ze světa idejí, na tyto de facto ztracené ideje. Toto rozpomínání má povahu nahlédnutí toho podstatného. – Pokud jde o intencionální předměty, těžko je můžeme označit za jsoucna, protože razíme jiný pojem jsoucna a jsoucnosti. S touto výhradou však můžeme souhlasit s tím, že intencionální předmět je věčný a neproměnný, neboť jednou ustaven (platně či neplatně) zůstává tím, čím se v tomto ustavení stal. Rozumí-li „mu“ někdo jinak, pak má na mysli prostě jiný intencionální předmět. Zvláštním problémem ovšem je možnost mýnit proměnlivý intencionální předmět v tom smyslu, že je míněna změna jako jedna z jeho podstatných (nutných) vlastností. Tím se nyní zatím zabývat nebudeme. Důležitý rozdíl je v tom, že ideje v Platónově smyslu jsou dány, zatímco intencionální předměty jsou myšlenkově ustavovány, tj. jsou myšlenkovými konstrukcemi. Původně je tato konstrukce jakýmsi průmětem, při kterém se o soustředění a zaostření paprsků postará přesně nasouzený pojem. Ale zatímco taková myšlenková práce je aktem *hic et nunc*, jejím výsledkem či „produktem“ je něco, co má jakousi vlastní svébytnost a samostatnost, byť odlišnou od svébytnosti a samostatnosti skutečných věcí. Jednou ustavený intencionální předmět zůstává něčím, na co je možné se rozpomínat, a to rozpomínat v jiném smyslu, než se rozpomínáme na sám akt jeho ustavení. Dokladem toho je i to, že týž intencionální předmět může být ustaven různými, od sebe se i podstatně lišícími myšlenkovými akty, a dále, že různí lidé mohou dokonce na základě své velmi odlišné subjektivní (tedy i myšlenkové) výbavy dospět k témuž intencionálnímu předmětu. Z toho vyplývá, že intencionální předmět nelze charakterizovat ani jako objektivní, ani jako subjektivní.

12 Jiné srovnání nám dovolí ještě další upřesnění. Kant předpokládá, že si duch s sebou přináší jisté nazírací i rozumové apriori, což mu pak dovoluje tvrdit, že rozum poznává ve skutečnosti jen to, co do ní sám vložil. Intencionální předměty jsou myšlenkově ustavovány rozumem sice tvořivě, ale jen v jistém relativním smyslu „apriorně“. Intencionální předměty nejsou „odkrouhány“ ze skutečnosti, nýbrž jsou konstruovány zkusmo a potom jsou nejrozmanitějšími způsoby kontrolovány a přezkoumávány, zda jsou dostatečně schopné reprezentovat v určitých logických (tj. myšlenkových a řečových) souvislostech tu skutečnost, pro něž jsou určeny. Přejdeme-li na rovinu pojmů, tak platí, že pojmy nevznikají abstrakcí, a ani intencionální předměty nevznikají tak, že by se jistým skutečným věcem postupně (v myšlenkách) odebíraly některé jejich vlastnosti. Právě naopak, myšlenkově jsou konstruovány určité intencionální předměty a těm se potom přidávají jako jejich vlastnosti jiné myšlenkové konstrukce. Pojmové myšlení se velmi brzo po svém vzniku pokouší konstruovat několik základních intencionálních předmětů, z nichž pak se další myšlenkovou „manipulací“ může dospět ke všemu dále potřebnému (hledání určitého nevelkého počtu kategorií – viz Aristoteles). Kantovi se dostává za pravdu (a s ním celé kontinentální

racionalistické tradici) v tom, že smyslovost není zdrojem ani pojmů, ani intencionální předmětů, a že tedy není jediným a výhradním zdrojem poznání. Druhým zdrojem však není nějaké absolutní apriori, nýbrž schopnost myšlení tvůrčím způsobem konstruovat intencionální předměty (zatím necháváme stranou dějinný aspekt věci, tj. máme na mysli myšlení současné epochy).

13 Abychom spatřili ve správném světle všechno to, co jsme dosud řekli, musíme provést kontrolu tím způsobem, že uplatníme své zjištění a svá rozlišení na konkrétním vhodném tématu, a pak že podrobíme to celé velmi pozorné reflexi. Téma, které se k tomu snad bude hodit lépe než témata jiná, je problém toho, co jest, pokud to jest. Jinými slovy: problém jsoucího jakožto jsoucího, problém jsoucnosti a bytí. Předběžné rozvinutí tohoto tématu si uložíme pro příští večer. Již v prvním přiblížení se však ukáže, že se budeme muset postarat ještě o další předpoklady, jichž jsme se dosud ani nedotkli, má-li být řešení vybraného problému uspokojivé. Tyto nové perspektivy nám však může otevřít pouze první krok, tak jako se vůbec perspektivy otvírají s každým novým naším krokem.

(3. 10. 83)